

РЕАЛІЗАЦІЯ ТАБУ В ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ)

У статті розглядаються заборони, притаманні діловому дискурсу. Особлива увага звертається на мовні засоби оформлення табу в діловій комунікації, а також на ступінь категоричності цих заборон і ймовірні наслідки їх порушення в мовленнєвій практиці українців.

Ключові слова: діловий дискурс, табу, спілкування, дискурсивні характеристики,

Еловская Ю. В. Реализация табу в деловом дискурсе (на материале делового общения украинцев). – *Статья*

В статье рассматриваются запреты, характерные для делового дискурса. Особое внимание уделяется языковым средствам, указывающим на актуализацию табу в деловой коммуникации. В поле научного интереса находится степень категоричности запретов делового дискурса, а также возможные последствия их нарушения в речевой практике украинцев.

Ключевые слова: деловой дискурс, табу, общение, дискурсивные характеристики

Yelovska Yulia. Taboo realization in business discourse (in the Ukrainian business communication). – *Article.*

This article covers the problem of taboos in business discourse. Particular attention is focused on linguistic means which emphasize the taboo actualization in business communication. In the field of this paper is also the prohibition degree of business discourse taboos, as well as possible consequences of its violations that function in Ukrainian business speech practice.

Key words: business discourse, taboo, communication, discursive characteristics

Постановка проблеми.

Нинішній вектор наукових досліджень скеровано в бік людини, й таким чином сучасна наука, лінгвістична зокрема, набуває антропоцентричного характеру. Мовознавці спрямовують свої розвідки в бік вивчення мови як засобу, що використовує людина в процесі своєї взаємодії з іншими. Сферою інтересів лінгвістів стають особливості спілкування, його учасники, їхні інтенції, цілі, стратегії, тактики, обставини, за яких відбувається процес спілкування, його результати тощо.

У контексті всесвітнього процесу глобалізації й налагодження міжкультурних, міжетнічних і ділових зв'язків між представниками різних національних спільнот актуальним на сьогоднішній день видається питання успішного ведення процесу комунікації, ділової зокрема. Суттєвим стає визначення основних правил і заборон, дотримання яких є запорукою формування стабільних партнерських і дружніх відносин між комунікантами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діловий дискурс передбачає взаємодію комунікантів, зумовлену розв'язанням різних професійних завдань. Т. Чрділелі визначає діловий дискурс як соціально обумовлену мовленнєву подію, яка функціонує в інституційно-виробничій сфері, де комуніканти володіють необхідними повноваженнями для встановлення й розвитку ділових контактів [4]. Найважливішими рисами цього типу інституційного дискурсу, які вирізняють його з-поміж інших, Ю. Белозьорова та А. Приходько вважають імперсональність, формальність, клішованість, а також точність і конкретність, які дозволяють уникнути двозначності та неясності в процесі ділового спілкування [1, 15]. Н. Шкворченко зауважує, що клішованість ділового дискурсу зумовлена стереотипністю комунікативних ситуацій [5, 83–84].

М. Шльопкіна зазначає, що цей тип дискурсу зводиться до зразків вербальної поведінки, які склалися в суспільстві відповідно до економічної сфери професійного спілкування. Загалом серед особливостей ділового дискурсу дослідниця виділяє стабільність, традиційність і стандартизованість, оскільки сферою його застосування є ділові відносини між людьми, установами, державами. Цей тип дискурсу характеризується суворістю точністю, об'єктивністю, конкретністю, лаконічністю, відсутністю образності й емоційності [6, 222–227].

У зв'язку з цим пристаємо на позиції С. Тюріної, у чийх розвідках знаходимо підтвердження думки про необхідність ведення ділової комунікації згідно з усталеними в діловому співтоваристві нормами й жорсткими стандартами. Розглянемо детальніше основні правила й заборони, які регулюють ділову комунікацію [3, 66–67].

Інструктивними важелями ділового спілкування є діловий протокол (правила, що регламентують порядок зустрічей і проведів делегацій, проведення бесід і переговорів, організацію прийомів, форму одягу, ведення ділового листування, підписання договорів, угод та ін.) і службовий етикет (сукупність найдодільніших правил поведінки людей під час виконання їхньої професійної діяльності – на виробництві, в будь-якій фірмі, установі, інституті тощо) [2, 40–44]. Т. Чмутує, що дотримання цих правил і вимог є загальнообов'язковим для всіх учасників ділової комунікації, адже сприяє створенню сприятливого клімату для людей, зайнятих загальним виробничим процесом.

Табу також виступають своєрідними правилами, що регулюють поведінку людини, комунікативну зокрема. Спираючись на аналіз наукових студій вітчизняних і зарубіжних вчених (З. Фрейд,

Дж. Фрезер, Е. Тейлор, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Н. Мечковська, І. Стернін, А. Кацев, В. Кашкін, Р. Газізов, Я. Попова та ін.), під поняттям табу розуміємо жорстку заборону або ситуативне обмеження на вживання в мовленні певних мовних одиниць (звуків, букв, лексем, словосполучень тощо), несементних фонетичних одиниць (тону, висоти голосу, тембру, інтонації тощо), тем, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовленого різними екстралінгвістичними чинниками (релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо). Табу частіш за все сприймаються як категоричні заборони, порушення яких неприпустиме, адже призводить до небажаних, а подекуди катастрофічних наслідків. У зв'язку з наявністю недостатньої кількості лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню впливу табу на процес комунікації та її кінцевий результат, зосередимо нашу увагу на тому, як позначається порушення чи дотримання заборон у спілкуванні, зокрема в діловій комунікації.

Мета статті полягає у визначенні основних табу, що регулюють взаємодію мовців у межах ділового дискурсу. **Завдання** розвідки вбачаємо у виділенні мовних засобів, які забезпечують вербальну актуалізацію табу в діловій комунікації.

Виклад основного матеріалу. Правила й норми спілкування передбачають увічливу й етикетну поведінку комуніканта. Головними ознаками мовлення ділової людини, на думку Т. Гриценко, є виразність і чіткість вимови; точність й однозначність уживаних слів; логічність і послідовність викладу думок; доречність; змістовність; стислість; відповідність добору мовних засобів мовленнєвій ситуації (1, 76–77).

Особливого значення набуває тональність голосу мовця. Більшість науковців сходиться на тому, що при веденні ділової або приватної розмови слід звертати увагу на гучність і швидкість своєї вимови. У розвідках Т. Чмут знаходимо рекомендацію, яка імпліцитно вказує на заборону використання надто гучного або дуже тихого голосу в спілкуванні: *Слід пам'ятати, що гучний голос асоціюється з агресивністю, а тихий – з невпевненістю у своїх діях. Дуже гучний голос неприємний (навіть болісний) для слуху співрозмовника, а надто тихий змушує докладати зусиль, щоб слухати* (4, 124). Присудкове слово слід у поєднанні з інфінітивом пам'ятати підкреслює неприпустимість забування цього правила й неприпустимість його порушення. Г. Калашник також указує на необхідність дотримання цієї заборони та ймовірні наслідки надмірно швидкої вимови: *Говорити слід так, щоб слухач не був змушений просити знову повторити* (2, 116). Відтак бачимо, що в наведених ілюстраціях криються приховані заборони неправильної, нечіткої або надто швид-

кої вимови, алогічного й беззмістовного викладу думок, що призводить до зниження ефективності комунікативної взаємодії, непорозуміння і розвитку конфліктних ситуацій.

Серед лексико-граматичних обмежень Т. Чмут звертає увагу на відповідність добору слів, граматичних конструкцій, синтаксису, характерних для ділового дискурсу, а також стандартизацію блоків ділового тексту. Дослідниця уточнює: *Ділове мовлення виключає емоційно забарвлену лексику, в ньому переважають стилістично нейтральні мовні засоби, стандартна канцелярська лексика, складні речення, точний виклад думок* (4, 123). Дієслово виключає семантично означає усунення або припинення виконання якоїсь дії й відповідно спонукає мовця до уникання певних лінгвоодиниць, а отже, забороняє подібне слововживання.

У діловому спілкуванні з представниками інших культур радять уникати емоційно забарвлених та ідіоматичних висловів. Оскільки їхній зміст зазвичай буває складно передати іноземною мовою, а некоректний переклад може спричинити непорозуміння, мовознавці рекомендують: *Утримайтеся від вживання прислів'їв, приказок і каламбурів... У спонтанному перекладі ці вислови можуть бути неправильно витлумачені партнерами, а це може призвести до конфлікту* (3, 118–119). Імпліцитне табу, що забороняє вживання сталих виразів, криється в семантиці дієслова *утримайтеся*, яке змушує комуніканта відмовлятися від чогось, не дозволяти здійснювати щось, зокрема використовувати в мовленні ідіоматичних висловів. Яскравим прикладом непорозуміння в перекладі фразеологізмів є звичне для англійців побажання успіху *break a leg*, яке сприйматиметься українськими партнерами принаймні з подивом, оскільки дослівний переклад фразеологізму означає *зламати ногу*.

Акцентуємо увагу й на тому, що в діловій розмові *можна не використовувати наукові терміни. Не потрібно вживати слів «лімітувати», коли можна сказати «обмежити», «індеферентно» – замість «байдуже» тощо* (3, 118). Інфінітивні конструкції із заперечною часткою *не* вказують на експліцитний зміст заборони. Проте категоричність зазначеного табу пом'якшується за допомогою модальних компонентів, виражених присудковим словом *можна* й прислівником *потрібно*. Заборона тут має більше рекомендаційний, аніж категоричний характер, однак можемо сказати, що надмірне перевантаження мовлення термінами вважається небажаним у діловій комунікації, а отже, неявно табується.

На особливу увагу в аспекті лексико-граматичних правил ділового дискурсу заслуговують формули звертання в діловій комунікації. В українському діловому мовленні поширеним є офіційне звертання *пан* і *пані*, яке найчастіше вживається

ся разом із прізвищем, професією або посадою у кличному відмінку. Важливо також дотримуватися формул звертання, характерних для представників різних лінгвокультур, через те що для осіб деяких країн вони є показником їхнього статусу й становища в суспільстві, а тому недодержання цих норм вважається неприпустимим. На підтримку зазначених міркувань наводимо такі ілюстрації. У спілкуванні з партнерами Великої Британії, **не називайте шотландців, ірландців, валійців англійцями**. Офіційна назва – британці (2, 95). У розмові з китайцями **потрібно називати спочатку прізвище, а лише потім ім'я** (2, 99). Австрійців **не можна називати просто по імені, слід знати титули**. Важливо пам'ятати, що не можна називати австрійців німцями... (2, 90–91). Подібну заборону спостерігаємо й у спілкуванні з французами. Т. Яхно й І. Куревіна зазначають, що у Франції **не прийнято звертатися до співрозмовника по імені, якщо тільки вони самі про це не попросять**. Зазвичай вживають «месьє», звертаючись до чоловіків, і «мадам» – до жінок. **Вважається неввічливим, якщо до традиційних вітань не додати «месьє», «мадам» чи імені** (5, 44). У наведених зразках бачимо експліцитно виражені заборони, які розкриваються через імперативні заперечні конструкції (**не називайте**), заперечні інфінітивні конструкції з модальними компонентами (**не можна називати, не прийнято звертатися**), безособові конструкції з прикметниковим компонентом (**вважається неввічливим**). На високий ступінь категоричності вказують імперативні заперечні конструкції. Рекомендаційний характер заборон у наведених зразках виявляється в заперечних інфінітивних і безособових конструкціях з модальними й прикметниковими компонентами.

Необхідність дотримання норм при звертанні стосується не лише контактів із високими особами, іноземцями, а й зі службовцями або керівниками. Так, Т. Чмут нагадує, що **в діловій сфері навіть близьким людям у присутності інших бажано звертатися на «Ви»**. **Неприпустимим є «тикання» керівника до підлеглих** (4, 125). У наведеному прикладі бачимо, що заборона носить досить категоричний характер завдяки вживаному прикметнику із заперечним префіксом **не (неприпустимим)**, який семантично вказує на те, з чим не можна миритися, згоджуватися чи допускати, що свідчить про сувору необхідність дотримання цієї норми.

Протягом безпосередніх ділових бесід Т. Гриценко радить дотримуватися таких табу: **не можна виявляти ознаки переваги чи зневаги до партнера, створювати психологічні бар'єри (особливо під час критики його позиції), принижувати чи різко критикувати співрозмовника, нетактовно обривати мовця на півслові, ігнорувати чи висміювати аргументи, висловлювати підозри** (1, 97). На табуїзованість подібної комунікативної тактики

вказують дієслівні конструкції із заперечною часткою **не** та присудковим словом **можна** та інфінітивними формами дієслів, які позначають негативну, а отже, неприпустиму комунікативну поведінку мовця (**виявляти ознаки переваги чи зневаги, створювати психологічні бар'єри, принижувати чи різко критикувати, ігнорувати чи висміювати**).

Особливим видом ділової комунікації стають ділові зустрічі, головною метою яких є проведення перемовин. Т. Яхно й І. Куревіна визначають перемовини, як жанр усного ділового спілкування, зумовлений такими характеристиками як тип, учасники, темп, цілі, умови. (5, 8–9). Категорично забороненими лексемами протягом ведення перемовин вважаються ті, що виражають різку критику й відкрите протистояння (**За наявності «гострих кутів» у діловій розмові не слід застосовувати слова та вирази, що підкреслюють непохитність думки, наприклад: «безумовно», «лише так і не інакше»**). Неприйнятним є вживання образливих висловів: **не вживайте образливих слів. Щоб ваші слова подіяли, говоріть з партнером делікатно, не зневажаючи його** (5, 27–28). На високу категоричність цієї заборони вказують імперативні заперечні конструкції (**не вживайте**). Заперечні інфінітивні конструкції з модальним компонентом, зокрема присудковим словом **слід** (**не слід застосовувати**) висловлюють більше пораду чи рекомендацію, аніж сувору заборону.

Висновки і перспективи. Отже, ділове спілкування являє собою різновид інституційного дискурсу й характеризується клішованістю, стереотипністю й трафаретністю. Ділове спілкування регулюється системою норм і табу, зафіксованих у службовому етикеті й діловому протоколі. У діловому дискурсі розмежовуємо такі табу: заборони, які регулюють власне мовлення (тональність і темп вимови), використання відповідних мовних засобів (лексем, термінів, сталих виразів, етикетних формул тощо). Чинниками, що зумовлюють їхню появу, вважаємо статусно-рольові відносини комунікантів і часово-просторові характеристики ділового дискурсу, за яких відбувається ділова комунікація. На високий ступінь категоричності табу в українському діловому дискурсі вказують відповідні дієслівні структури, зокрема заперечні імперативні або безособові конструкції із прикметниковим компонентом, а також дієслова, які позначають неприпустимість чи обмеження на виконання певної мовленнєвої діяльності. Рекомендаційний характер заборон виявляється через заперечні інфінітивні конструкції з пом'якшуючими модальними компонентами, вираженими прислівниками й присудковими словами. Перспективу подальших розвідок убачаємо у виділенні мовних засобів актуалізації табу в мовленнєвій практиці українців в інших типах дискурсів.

Література

1. Белозьорова Ю. С. Когнітивно-дискурсивні засади вживання темпоральних індексів у офіційно-діловому спілкуванні / Ю. С. Белозьорова, А. М. Приходько // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2004. – № 1. – С. 14–20.
2. Сагайдак О. П. Дипломатичний протокол та етикет : [навч. посібник] / О. П. Сагайдак. – К. : Знання, 2006. – 380 с.
3. Тюрина С. Ю. О формировании навыков дискурсивной компетенции при подготовке переводчиков в сфере профессиональной коммуникации / С. Ю. Тюрина // Вестник Ивановского государственного энергетического университета имени В. И. Ленина. – 2007. – Вып. 1. – С. 66–68.
4. Чрдилели Т. В. Максими Грайса в деловом дискурсе [Электронный ресурс] / Т. В. Чрдилели // Язык и межкультурная коммуникация : I науч.-практ. Интернет-конф. 10–11 дек. 2009 г. – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2009fil/7_chrdit.php.
5. Шкворченко Н. М. Діловий дискурс як об'єкт соціолінгвістичного аналізу / Н. М. Шкворченко // Філологія XXI століття : теорія, практика, перспективи : III Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. 25 квіт. 2014 р. : тези доп. – Одеса, 2014. – С. 83–84.
6. Шлєпкина М. А. Деловой дискурс как институциональное явление. Роль клише в деловом дискурсе / М. А. Шлєпкина // Современная филология : междунар. науч. конф. апрель 2011 г. : тезисы докл. – Уфа, 2011. – С. 222–227.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Гриценко Т. Б. Етика ділового спілкування / Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
2. Калашник Г. М. Вступ до дипломатичного протоколу та ділового етикету : [навч. посіб.] / Г. М. Калашник. – К. : Знання, 2007. – 143 с.
3. Лесько О. Й. Етика ділових відносин : [навч. посіб.] / О. Й. Лесько, М. Д. Прищак, О. Б. Залобівська, Г. Г. Рузакова. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 310 с.
4. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування : [навч. посіб.] / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. – К. : Вікар, 2003. – 223 с.
5. Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів : [навч. посіб.] / Т. П. Яхно, І. О. Куревіна. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.